

דין ביומו תתן שכרו (א)

הקדמה-נתיב המוסר:

דין זה של "בְּיוֹמוֹ תִּתֵּן שְׂכָרוֹ"¹ הוא מאוד מצוי ושכיח ביננו ויש בו הרבה פרטי דינים אשר יבוארו אי"ה לקמן. ולא שמים לב על מצוה חשובה ויקרה זו שמאוד זמינה ומאוד נגישה לכאוי"א מאיתנו ונמצאת ממש תחת ידינו. וכל המשק מתנהל באופן זה של שכירים ומעסיקים, מזכירים ושוכרים, בעלי מלאכה וטכנאים שונים בכל התחומים.

כמו"כ שייכים בו מצות עשה אחת דאורייתא של "ביומו תתן שכרו" ועוד ארבעה לאוין א"ל לא תבוא עליו השמש" ב"ל תעשוק" ומשום ג'בל תגזול ומשום ד'לא תלין פעולת שכיר שיפורטו לקמן ב"ה. ולפעמים עובר על לאו נוסף שקוראת לו הגמ' (ב"מ קי:) "בל תשהה" וכ"כ הרמב"ם (הל' שכירות פ"ג ה"ה) "וכל עת שיששה עובר על לאו של דבריהם שנאמר "ה'אל תאמר לְרַעְךָ לֵךְ וְשׁוּב" (משלי ג, כח).

נמצינו למדים א"כ שמי שלא מקיים מצוה זו של ביומו תתן שכרו יתכן שיעבור על מ"ע אחת ועל עוד ארבע לאוין דאורייתא ולא נוסף מדברי סופרים. כמו"כ ממילא יש בזה דין של בין אדם לחבירו. "ואהבת לרעך כמוך" (דברים פ' קדושים פ"ט פס' יח) ודברי חז"ל (שבת לא.) "דסני עלך לחברך לא תעביד". והוא מתיקון המידות שעל האדם לתקן וכפי שהאריך בחינוך כדלקמן (פ' כי תצא מצוה תקפח 'משרשי המצוה'). והוא מ"ש הרמב"ם (מניין מצוות מצוה ח, דעות פ"א ה"ה) שכל ענין תיקון המידות הוא מצות עשה של "וְהִלַּכְתָּ בְּדֶרֶךְוִי"².

וכן הוא מה שאמרה הגמ' הידבק במידותיו של הקב"ה. וכן הוא בגמ' שבת (קלג:) "אבא שאול אומר ואנוהו - הוי דומה לו: מה הוא חנון ורחום - אף אתה היה חנון ורחום". ובמכילתא דרבי ישמעאל (בשלח - מסכתא דשירה פרשה ג): אבא שאול אומר אדמה לו מה הוא רחום וחנון אף אתה רחום וחנון. וכ"ה בירושלמי (פאה פ"א ה"א) וכ"ה בילקוט שמעוני (תורה פרשת בשלח רמז רמה) על הפס' "זה אלי ואנוהו". וכשם שאצל הקב"ה נאמר פסוקים רבים המבטאים רחמים, "כי אל רחום"³ וכן "וְרַחֲמָיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו"⁴ וכן "וְהוּא רַחוּם"⁵ וכן בש"ס פעמים רבות נקרא הקב"ה "רחמנא". כן אנו צריכים להידבק במידותיו ולשלם בזמן ולא לעכב התשלום. ואם חז"ל אמרו לנהוג כך בכדי לרחם, על עכו"ם שלא לצער. וע"ע בהקדמת מרן הח"ח לאהבת חסד באורך ואכמ"ל עיי"ש ותורה נחת.

¹ דברים כד, טו

² דברים כח, ט

³ ואתחנן פ"ד פס' לא

⁴ תהלים קמה, ט

⁵ תהלים עח, לח

וכן ראיתי שכתב בספר טובך יביעו לגאון הר' זילברשטיין שליט"א ח"א תחת הכותרת "ר' אריה לוי מחזיק סוכריות דבש בכיסו" (עמ' שעט פרשת קדושים) על מעשה של "נחום איש גמזו"⁶: "וכדאי לספר במסגרת זו שהסבא שלנו ר' אריה לוי זצ"ל היה מחזיק תמיד בכיסו סוכריות דבש. כוונתו בכך היתה שאם יפגוש בדרך יהודי כעוס או תלמיד שמצב רוחו ירוד יוכל להרגיעו באמצעות הסוכריה וכך אכן קרה פעמים רבות". ואם בעשה טוב עסקינן, עד מה צריך זהירות רבה בסור מרע.

ועוד ברמב"ם בפירוש המשנה (מסכת אבות פרק ג משנה טו) וזל"ק: "המעלות לא יושגו לפי שעור **גודל** המעשה, אלא לפי רוב **מספר** המעשה. וזה, שהמעלות אמנם יושגו בכפול מעשי הטוב פעמים רבות, ובזה יושג הקנין, לא בשיעשה האדם מעשה אחד גדול ממעשי הטוב, שבה לבדו לא יושג קנין. משל זה, שהאדם אם יתן למי שראוי אלף דינר, בפעם אחת ולאיש אחד, לא תושג לו מעלת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שתושג למי שיתנדב אלף פעמים באלף דינר, ויתן כל דינר מהם על צד הנדיבות, לפי שזה ייכפל על ידו מעשה הנדיבות אלף פעמים, ויושג קנין חזק, וזה פעם אחת בלבד התעוררה הנפש התעוררות גדולה למעשה טוב, ואחר כן פסקה מזה. וכן בתורה אין שכר מי שפדה אסיר במאה דינר, או נתן צדקה לעני במאה דינר שהיו די מחסורו, כמו מי שפדה עשרה אסירים, או השלים חסרון עשרה עניים, ואפילו בעשרה דינרים". עכ"ל.

הנה שוב אנו רואים כמה על האדם לתרגל ולהתרגל עד שיקנה קנין המידות בנפשו וזה כל מטרת המצוה של "ביומו תתן שכרו", כדי להידמות לקב"ה במידת הנתינה והרחמים. ואם לא נייחס לזה חשיבות, החטאנו את מטרת המצוה. ונביא מדברי ר' אליעזר פאפו בפלא יועץ ערך רחמנות: "**הרחמנות** היא אחד משלשה סימנין שיש לישראל שהם גמלנים, בישנים, רחמנים (יבמות עט.). וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קנא ב): כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים. שנאמר (דברים יג יח): ונתן לך רחמים ורחמך. וצריך האדם שיהא בו מדעת קונו דכתיב בה (תהלים קמה ח) ורחמיו על כל מעשיו. והוא (הקב"ה) מרחם על הכלב ומשהה אכילתו במעיו, ונותן לבהמה לחמה לבני עורב אשר יקראו, וכל כך גברו רחמיו עד שנותן ארך אפים לעוברי רצונו ומיטיב להם בשעה שהם מכעיסים לפניו, וכזאת וכזאת מרחם על בריותיו עד אין חקר, ועד מקום שאין יד שכלנו מגעת, באפן שאין הפה יכולה לספר גדל רחמיו וחסדיו וחמלתו, וצריכים אנו ללכת בדרכיו. וידוע שצער בעלי חיים דאורייתא (שבת קכח): וכן פסק הרמב"ם). וכתב בספר החסידים (סימן תרסט) שהמאכילים את הסוס הרבה כדי

⁶ תענית כא :

להריצו לפניו שלא לצורך חיי נפש רק לטיול, עליהם נאמר (משלי יב י) ורחמי רשעים אכזרי".

ועוד כתב הפלא יועץ ערך 'שכר שכיר' - "היא אחת מתרי"ג מצות לשלם לו שכרו ביומו, דכתיב (דברים כד טו) ביומו תתן שכרו...ועל אחת כמה וכמה חיובא רמיא על אנשי הקהל לשלם שכרם ביומן מדי שבוע בשבוע לכל העוסקים עם הצבור, כגון חזנים, שמשים, מלמדים. ורע המעשה שעושים בקצת כפרים שנותנים רשימה ביד משרתי הקהל שהם יגבו מן היחידים, ויש כמה יחידים שאין משלמין ביומן ודוחין את המשרתים בלך ושוב מיום ליום וצועקים ואינם נענים, זו ודאי חטאת הקהל הוא וחרפה הוא להם שהרבים יהיו חייבים ליחיד ולא ישלמו ביומו להעוסקים עם הצבור במלאכת שמים ושיהיו נודדים ללחם, לא תהא כזאת בישראל".

ומצאתי באהבת חסד למרן החפץ חיים זיע"א שכתב (אהבת חסד חלק א פרק ט) "עוד ראיתי לחבר אל ההלכות דין תשלומי שכר שכיר **מפני שהוא דבר העומד ביומו של עולם** שיש ע"ז כמה וכמה לאוין מפורשין בתורה ויש בני אדם מזלזלין בהם בעו"ה ונקל להם לאחר את התשלומין בשביל איזה סיבה קלה כגון שמתעצל לילך וליקח את ממונו שהניח ביד אחרים או לילך ולפרוט את המטבע הגדולה שיש לו בשביל לשלם להשכיר בזמנו ומן הדין היה מחויב בכל זה אפילו אם הפועל עשיר וכ"ש אם הפועל עני כמה מחויב הבעה"ב לראות לשלם לו בזמנו כדי שיהיה לו במה לחיות הוא ואנשי ביתו וכמה דכתיב בקרא בפרשה תצא ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא". וכו'.

עוד שם הביא את דברי הזוה"ק וז"ל: "לך נא ראה מה דאיתא בזוה"ק פרשה קדושים לא תלין פעולת שכיר אמאי אלא מקרא אחרא אשתמע דכתיב ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו לא תבוא עליו השמש אזדהר דלא תתכנש בגינוי לעלמא עד לא ימטי זמנך לאתכנשא כד"א [קהלת י"ב] עד אשר לא תחשך השמש וגו'. מהכא אוליפנא מלה אחרא מאן דאשלים לנפשא דמסכנא אפילו דמטו יומיו לאיסתלקא מעלמא קב"ה אשלים לנפשיה ויהיב ליה חיון יתיר".

נביא כאן ב"ה את לשון הזוה"ק המדויקת וביאור הדברים מבעל הסולם

זיע"א:

זוהר כרך ג (ויקרא) פרשת קדושים דף פד ע"ב: לא תבא עליו השמש אזדהר דלא תתכנש בגינוי מעלמא עד לא ימטי זמנך לאתכנשא, כמה דאת אמר (קהלת יב) עד אשר לא תחשך השמש וגו', מהכא אוליפנא מלה אחרא מאן דאשלים לנפשא דמסכנא, אפילו דמטו יומיו לאסתלקא מעלמא קודשא בריך הוא אשלים לנפשיה ויהיב ליה חיון יתיר, לא תלין פעולת שכיר".

ביאור הסולם: "לא תבא עליו השמש היינו היזהר שלא תאסף בשבילו מן העולם מטרם שיגיע זמנך להאסף. כש"א "עד לא תחשך השמש"⁷ וגוי שרומז על פטירת אדם מן העולם. מכאן למדתי דבר אחר (אשר⁸) **מי שממלא נפש העני הנה אפילו כשמיגיעים ימיו להסתלק מן העולם הקב"ה ממלא את נפשו ונותן לו יותר חיים**".

ועוד כתב בזוה"ק⁹: ואוקמוה אפילו עשיר הוא ואליו הוא נושא את נפשו דייקא אפילו מכל ב"נ נמי וכ"ש מסכנא, והיינו דהוה רב המנונא עביד כד הוה ההוא אגיר מסתלק מעבידתיה הוה יהיב ליה אגריה וא"ל טול נפשך דאפקידת בידאי טול פקדונך ואפילו אמר יהא בידך דאנא (לא) בעינא לסלקא אגרי, לא הוה בעי, אמר פקדונא דגופך לא אתחזי לאתפקדא בידי, כל שכן פקדונא דנפשא, דהא פקדונא דנפשא לא אתיהיבת אלא לקודשא בריך הוא דכתיב (תהלים לא) בידך אפקיד רוחי".

ביאור הדברים¹⁰: "והעמידוהו אפילו עשיר הוא אסור להלין שכרו ואליו הוא נושא את נפשו הוא בדיוק דהיינו אפילו מכל אדם וכל שכן עני. והיינו שהיה עושה רב המנונא כשהשכיר היה מסתלק מעבודתו היה נותן לו שכרו ואומר לו קח את נפשך¹¹ שהפקדת בידי קח פקדונך. ואפילו אמר השכיר יהיה שכרי בידך איני רוצה לקבל שכרי לא היה רוצה. אמר: הפקדון של גופך אין ראוי להפקידו בידי. כל שכן הפקדון של הנפש¹². כי הפקדון של הנפש לא ניתן אלא להקב"ה שכתוב בידך אפקיד רוחי¹³".

וכן מצאתי בירושלמי (וילנא) מסכת מעשרות פ"ב ה"ד: "מניין שנפשו קרוייה שכרו רבי אבהו בשם רבי יוסי בן חנינא נאמר כאן נפשו ונאמר להלן נפשו דכתיב [דברים כד טו] ואליו הוא נושא את נפשו מה נפשו האמורה להלן שכרו אף כאן שכרו".

⁷ קהלת יב ב.

⁸ מילה זו לא כתובה בארמית בזוהר אך בכ"א כך תירגם הר' אשלג ע"ה ולכן השארתי אף בסוגריים.

⁹ כך ג (ויקרא) פרשת קדושים דף פה עמוד א. (ונראה שמעשה זה אינו בש"ס רק בזוה"ק).

¹⁰ מביאור הסולם.

¹¹ וכ"כ רבינו בחיי על הפס' "ביומו תתן שכרו": "והמעבב שכירותו אצלו כמעבב נפשו וכיון שמעבב נפשו מת הוא, ומכאן אמרו שהעני חשוב כמת, זהו שאמר: כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו, ולא תבא עליו השמש כדי שלא יקרא עליך אל ה', שאם תבא עליו השמש והוא יקרא והיה בך חטא בלילה שמדת הדין נוהגת ותמתח כנגדך".

¹² וביאר אזה"ק (דברים פרק כד פסוק טו) "ואליו הוא נושא וגוי והיה בך חטא". הכונה שהגם שעושה שכר שכיר אינו אלא גוול ממון אף על פי כן אין עונשו ממון אלא נפשות, והוא אומר יהיה בך פ"י בך בנפשך חטא על דרך (מ"א א') והייתי אני ובני שלמה חטאים, והקדים טעם העונש באומרו ואליו הוא נושא את נפשו ומעתה יהיה המשפט נפש תחת נפש:

¹³ ולכאורה מאחר ומדובר כאן בנפש ולא ברוח הו"ל להביא פס' המורה ע"כ יותר כגון "אֲשֶׁר יָבִידוּ נַפְשָׁם כְּלִתְּחִי לְרוּחַם כְּלִבְשָׁרְאֵיִשׁ" (איוב פרק יב י). שמפסי זה מוכח להדיא שיש הבדל בין רוח לנפש וכידוע באורך רב ד"ז בספרי המקובלים ואכמ"ל בעניין זה שאינו לעניינו. וצ"ב:

עוד בזוה"ק (שם. פרשת קדושים דף פה ע"א): "ת"ח מאן דנטיל אגרא דמסכנא כאילו נטיל נפשיה ודאנשי ביתיה, הוא אזער נפשיהו קודשא בריך הוא אזער יומיו ואזער נפשיה מההוא עלמא, דהא כל אינון הבלים דנפקי מפומיה כל ההוא יומא כלהו סלקין קמיה דקודשא בריך הוא וקיימין קמיה לבתר סלקא נפשיה ונפשיהו דאנשי ביתיה וקיימין באינון הבלים דפומיה, וכדין אפילו אתגזר על ההוא ב"נ כמה יומין וכמה טבאן כלהו מתעקראן מיניה ומסתלקי מניה, ולא עוד אלא דנפשא דיליה לא סלקא לעילא והיינו דאמר רבי אבא רחמנא לשזבינן מנייהו ומעלבוניהו ואוקמוה אפילו עשיר הוא ואליו הוא נושא את נפשו דייקא אפילו מכל ב"נ נמי וכ"ש מסכנא".

ביאור הדברים (מתוך מדבש), וז"ל: "פירוש, שנפשך לא תלין במעלות העליונות בעת שינתך, בשביל פעולת שכיר שהוא אתך והנך כובשה בידך, ואמר בא וראה, מי שנוטל וכובש שכר פעולת העני, שאינו משלם לו שכרו על עבודתו, נחשב לו כאילו לוקח נפשו ונפשות אנשי ביתו, כמ"ש (שם) ואליו הוא נושא את נפשו, ואיתא (במס' בבא מציעא דף קיב רע"א) מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר עצמו למיתה, לא על שכרו (ועיי"ש בפרש"י¹⁴), ועל ידי שאינו נותן לשכיר שכרו הוא ממעיט את נפשו כלומר את חייהם, כי אין להם מה לאכול והם מעונים ברעב, ובעונש זה הקב"ה ממעט את ימיו בעולם הזה וממעט את נפשו מעולם הבא כי כל אותם ההבלים מהנשימות שנושם העני ויוצאים מפיו כל אותו היום כשעוסק במלאכת בעל הבית מחמת טורח העבודה כולם עולים לפני הקב"ה ועומדים לפניו, ומתקבלים לפניו במקום יסורים לכפרת עוונותיו, ואח"כ בלילה בעת השינה עולות נפשו ונפשות אנשי ביתו המעונים ברעב כמותו, ועומדים ומתלבשים באותם ההבלים של פיו, וצועקים להקב"ה מרוב צערם ותובעים דין, ואז אפילו נגזר על זה האדם כמה אריכות ימים וכמה טובות, כולם נעקרים ממנו ומסתלקים ממנו, ומתקצרים ימיו, ולא עוד אלא שנפשו אינה עולה למעלה בעת שינתו, וזה שאמר "לא תלין" את נפשך, על ידי "פעולת שכיר, אתך" למטה "עד בקר", וזה שאמר רבי אבא, כי הקב"ה יצילנו מהעניים ומעלבונם, מה שאפשר לסבול עלבון ובזיון עבורם". עכ"ל.

ואם תאמר שכל זה הוא דווקא באדם עני שאין לו מה לאכול והוא מסכן ובגלל זה החומרה עבורו גדולה עד כדי כך, ע"כ ממשיך הזוה"ק ואומר: "וביארזו החברים אפילו אם הפועל הוא עשיר, גם כן נאמר שמוסר עצמו למיתה בפעולתו, תדייק שלא כתוב נפשו של עני, כי בא להורות כי אפילו מכל אדם גם כן אסור לעשוק שכרו, וכל שכן שכר העני, כי הממון נקרא יקום אשר ברגליו, והעושק שכרו כאילו נוטל את נפשו". עכ"ל.

¹⁴ ואליו הוא נושא את נפשו - אל השכר הזה הוא נושא את נפשו למות, עלה בכבש ונתלה באילן: והיה כך חטא - מכל מקום, אלא שממהרין להפרע על ידי הקורא. (רש"י) לפי רש"י כאן משמע דלא שנא מי הוא הקורא בין עני בין עשיר. אלא שמרש"י (ב"מ דף קיא ע"ב) חזינן שיקדים העני לעשיר.

שכתב בד"ה 'להקדים עני לעשיר' - "נשכרו שני פועלין, אחד עני ואחד עשיר, ואין בידו ליתן אלא לאחד מהן - העני קודם". אך שייך גם בעשיר.

ושמעתי אומרים¹⁵ בשם ר' ישראל סלנטר שאמר שהעוה"ב שלי זה העוה"ז של השני. עד כדי כך שהיה אומר שמידת הגאווה היא מידה מגונה (לפי העניין) אך לתת לשני זו המעלה הגדולה ביותר.

עוד ראיתי בלומדי ספר שערי תשובה בחודש אלול (התש"ף), שכתב (שער שלישי אות טז) וז"ל: "ודע דלפי גודל המצוה, יגדל עונש מי שיחדל לעשותה, אף על פי שאינו עושה מעשה בהפרתה [כלומר שמבטלה בשב ואל תעשה], כמו שמצינו במצות הפסח ובמצות המילה שהן מצות עשה ויש בהן כרת" עכ"ל.

וכתב הגאון חיד"א בסידורו לפני תפילת מנחה לאחר הלשם יחוד (והובא בקשר גודל): בזה"ל "כשהיה להאר"י ז"ל לפרוע שכר שכיר היה משתדל פורעו קודם מנחה שהיה ואומר איך אעמוד להתפלל מנחה לפני ה' ובאה לידי מצוה גדולה ולא קיימתיה, ומזה יקח האדם מוסר שקודם מנחה יכוין רעיונו ויהרהר תשובה ואם יוכל ללמוד קודם מנחה מעט טוב מאוד" עכ"ל.

זהירות והתחשבות בזולת

באותו עניין שמעתי על ראש ישיבת פורת יוסף יע"א הגאון הגדול ר' עזרא עטיה זצוק"ל שפעם היה חייב כסף לבעל המכולת והגיע אליו בבוקר לומר לו שבאותו יום בערב יביא לו את הכסף המגיע לו, וכ"ז בכדי שבאותו היום יהיה בעל המכולת שמח.

הנה לנו מצות ביומו תתן שכרו שהיא מעשים בכל יום אצל כל אדם המקבל שירות או מעסיק שיכול בנקל ליכות ובנקל להפסיד מצוה רבה חשובה ועצומה שכזו. ישמע חכם ויוסף לקח.

וכן יש להתחזק בפרט במצוות הקלות והנעלמות מעיננו וכבר הזהירו חז"ל הק' בפרשת והיה עקב¹⁶ "אם המצות הקלות שאדם דש בעקביו תשמעון".

סיכום מצוות שמקיים העושה מצוה זו

א. מצות עשה אחת דאורייתא של "ביומו תתן שכרו".

ב. "לא תבוא עליו השמש".

ג. "בל תעשוק".

ד. "בל תגזול".

ה. "לא תלין פעולת שכיר".

ו. ולפעמים עובר על לאו נוסף שקוראת לו הגמ' (ב"מ קי:) "בל תשהה"¹⁷ מדבריהם, שנאמר "אל תאמר לרעך לך נשוב ומחר אפתן ויש אפתד" (משלי ג, כח).

ז. "ואהבת לרעך כמוך" (דברים פ' קדושים פי"ט פס' יח).

ח. כמו"כ מקיים מאמר חז"ל (שבת לא.) "דסני עלך לחברך לא תעביד".

¹⁵ כך הביא הגה"צ ר' משה סמסונוביץ' שליט"א

¹⁶ דברים ז, יב (רש"י).

¹⁷ וכ"כ הרמב"ם (הל' שכירות פי"ג ה"ה) "וכל עת שישאה עובר על לאו של דבריהם שנאמר "ה-א-ל תאמר לרעך לך נשוב" (משלי ג, כח).

ט. מ"ש הרמב"ם (מניין מצוות מצוה ח, דעות פ"א ה"ה) שכל ענין תיקון המידות
הוא מצות עשה של "וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכֵי"18.